

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.14.03>

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ВІД ЕПОХИ АНТИЧНОСТІ ДО ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

Даніліна Марія Ігорівна,
аспірант кафедри конституційного
права
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено формуванню соціальної справедливості від епохи античності до епохи відродження. Вплив справедливості на формування соціальної держави та її роль у життєдіяльності суспільства зрозуміли ще в стародавній грецькій філософії. Соціальна справедливість усе більш актуалізується як політична та соціальна категорія, що відповідає новій соціально-політичній орієнтації України як демократичної, соціальної, правової держави, глибинним економічним та соціально-політичним перетворенням, що у ній відбуваються. Поняття справедливості Платон поширив на процес державотворення. Великому Аристотелю належить поняття «загальна справедливість». Аристотель розрізняє два види справедливості як способів розподілу соціальних благ: комутативна та дистрибутивна, або розподільча та компенсаторна (урівнююча) відповідно. У Діонісія Ареопігита проблема справедливості пов'язана з ідеєю рівності та ієрархії, ці поняття названі божественними. Християнський філософ і теолог Аврелій Августин поділяв думки Платона, що справедливість є благом і її сутність полягає в тому, щоб «надати кожному те, що належить йому. Тома Аквінський ставився до душі як до форми тіла, яка позбавлена дару безпосереднього споглядання Бога й Божественних ідей, проте для неї відкритий шлях раціонального пізнання. Тома Аквінський розглядав справедливість як постійне прагнення віддавати кожному належне. За Аквінським, одне з основних гасел єретичних рухів була ідея рівності в Христі, що тлумачиться як заперечення станових привілеїв, засудження приниженого становища селян. Епоха Відродження змінила онтологічні умови буття людини: з'являється приватна власність і, як наслідок, економічна експлуатація та соціальне розшарування суспільства. В епоху Відродження людина стала вищою цінністю та онтологічною реальністю. Ідеї лібералізму, парламентаризму, конституціоналізму, прав людини стали продовженням у праві ідеї справедливості. Стрімкий розвиток природознавства також вплинув на концепцію справедливості, заклавши в її основу універсальні докази геометрії та математичну точність і достовірність результатів перед моральною.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціальна держава, суспільне буття, античність, середньовіччя, відродження.

FORMATION OF SOCIAL JUSTICE FROM ANTIQUITY TO THE RENAISSANCE

Danilina Maria Ihorivna,
Graduate Student at the Department of
Constitutional Law
(National University "Odessa Law
Academy", Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the formation of social justice from antiquity to the Renaissance. The influence of justice on the formation of the welfare state and its role in society was understood in ancient Greek philosophy. Social justice is increasingly relevant as a political and social category that corresponds to the new socio-political orientation of Ukraine as a democratic, social, legal state, the deep economic and socio-political transformations that take place in it. Platon extended the concept of justice to the process of state formation. The great Aristotle has the concept of "universal justice". Aristotle distinguishes between two types of justice as ways of distributing social benefits: commutative and distributive, or – distributive and compensatory (equalizing) – respectively. In Dionysius the Areopagite, the problem of justice is related to the idea of equality and hierarchy, these concepts are called divine. Christian philosopher and theologian Aurelius Augustine shared Platon's view that justice is a good and its essence is to "give everyone what belongs to him. Thomas Aquinas treated the soul as a form of the body, which is deprived of the gift of direct contemplation of God and divine ideas, but for him the way of rational knowledge is open. Thomas Aquinas saw justice as a constant desire to pay tribute to everyone. According to Aquinas, one of the main slogans of heretical movements was the idea of equality in Christ, which is interpreted as a denial of class privileges, condemnation of the humiliated position of the peasants. The Renaissance changed the ontological conditions of human existence: private property emerged and, as a result, economic exploitation and social stratification of society. In the Renaissance, man became the highest value and ontological reality. The ideas of liberalism, parliamentarism, constitutionalism, and human rights became a continuation of the idea of justice in law. The rapid development of science has also influenced the concept of justice, based on universal proofs of geometry and mathematical accuracy and reliability of results before the moral.

Key words: social justice, social state, social existence, antiquity, Middle Ages, Renaissance.

Вступ. Питання справедливості в контексті морального виміру, а також формування політичних відносин завжди було важливим у різні періоди історії людства. Проте не завжди однозначно розумілись підходи до сутності передумов та принципів втілення справедливості у суспільно-політичному вимірі життя суспільства та, відповідно, участі у ньому людини.

В історії розвитку людської цивілізації поняття справедливості мало різне значення – етичне, політичне, юридичне – і використовувалося для закріплення політичного, морального, юридичного ставлення людини до дійсності.

Нині соціальна справедливість усе більш актуалізується як політична та соціальна категорія, що відповідає новій соціально-політичній орієнтації України як демократичної, соціальної, правової держави, глибинним економічним та соціально-політичним перетворенням, що у ній відбуваються.

Останнім часом у трактуванні соціальної політики переважають терміни соціальної рівності (нерівності), що очевидно пов'язано з актуалізацією проблематики соціальної справедливості.

Питання поняття, сутності та концепції справедливості знайшли своє відображення у дисертаціях М.В. Сабадухи «Соціальна справедливість як підґрунтя формування громадянського суспільства: соціально-філософський аналіз»; П.М. Корневої «Принцип справедливості у праві соціального забезпечення»; Г.Р. Заремба-Косович «Специфіка уявлень про соціальну справедливість серед українських трудових мігрантів»; В.В. Сокурєнка «Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави» та в працях таких вчених, як І.Г. Бабич, В.Д. Бабкіна, М.В. Вітрука, Р.А. Калюжного, М.І. Козюбри, І.М. Луцького, О.Г. Мурашина, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіновича., В.В. Самохвала та інших науковців.

Ця проблематика залишається актуальною через неоднозначність підходів до її дослідження.

Метою статті є дослідження основних теорій та підходів поняття соціальної справедливості у філософській думці мислителів та філософів в різні епохи людства та виокремити їх особливості.

Виклад основного матеріалу. Вплив справедливості на формування соціальної держави та її роль у життєдіяльності суспільства зрозуміли ще в стародавній грецькій філософії. Держава має діяти в інтересах громадян згідно з принципом справедливості. Так, поняття справедливості Платон поширив на процес державотворення. Він уважав справедливість однією з чеснот поряд із мудрістю, мужністю та розсудливістю [1, с. 122–123]. Платон стверджував: «Щоб досягнути сутності справедливості і благої, праведного життя, необхідно піднятися над забобонами і рутинною повсякденністю». Можна сказати, що він правий частково. Якщо моральні міркування діалектичні, якщо в цих роздумах ми ходимо від одних суджень, зроблених в конкретних ситуаціях, до інших таких же міркувань і до принципів, які визначають ці судження, необхідні думки і переконання, нехай неповні і наївні, такі як земля і зерно. Філософія, не зачеплена тінями на стіні, може принести лише марну утопію.

Іншим великим філософом античності, якому належить вагомий внесок у розуміння принципів справедливості у суспільному устрої, є Аристотель. Він був учнем Платона, проте мав свою незалежну думку, яку не боявся висловлювати. Зокрема, відомим є його вислів: «Платон мені друг, але істина дорожча».

Великому Аристотелю належить поняття «загальної справедливості». Зокрема, її розгляду він відводить цілу п'яту книгу «Нікомахової етики». Зокрема, він зазначає, що загальна справедливість – найвища з чеснот. Це навіть не окрема чеснота, а ознака гармонійного єднання всіх інших чеснот [2, с. 59].

Також Аристотель розрізняє два види справедливості як способів розподілу соціальних благ: комутативна та дистрибутивна, або розподільча та компенсаторна (урівнююча) відповідно. Перша з них належить до ситуацій розподілу благ залежно від статусу (гідності), а друга – до різноманітних ситуацій обміну (наприклад, справедливість в контексті купівлі-продажу) [3, с. 100].

У своєму трактаті «Політика» Аристотель вчить, що справедливість полягає в наділенні людей тим, на що вони заслуговують. А для того, щоб вирішити хто чого вартий, хто на що заслуговує, варто визначити, які добродесні заслуговують почесей і винагород. Аристотель стверджував, що зрозуміти, який саме пристрій є справедливим, неможливо, якщо спочатку не поміркувати про найбажаніший спосіб життя [4, с. 46].

За Аристотелем, закон не може бути нейтральним у питаннях гарного життя. Навпаки, політичні мислителі сучасності, починаючи з Іммануїла Канта в XVIII ст. і завершуючи Джоном Роулзом в XX ст., стверджують, що принципи справедливості, що визначають наші права, не повинні ґрунтуватися на якійсь певній концепції добродесності або кращого способу життя. Замість цього справедливе суспільство поважає свободу кожного індивідуума вибрати собі концепцію хорошого життя [5, с. 47].

У Діонісія Ареопагіта проблема справедливості пов'язана з ідеєю рівності та ієрархії, ці поняття названі божественними [6, с. 489]. Позитивом роздумів було те, що проблему справедливості мислитель розглядав у зв'язку з іншими фундаментальними принципами суспільного буття – з рівністю та ієрархією.

У піддрунті середньовічної філософії лежали чіткі метафізичні засади – Бог і християнські цінності. У Середньовіччі проблему справедливості досліджували Аврелій Августин, Тома Аквінський, Ансельм Кентерберійський, Бонавентура, Григорій Нисський та інші. Так, християнський філософ і теолог Аврелій Августин поділяв думки Платона, що справедливість є благом [7, с. 516] і її сутність полягає в тому, щоб «надати кожному те, що належить йому» [8, с. 325]. Уся складність зазначеного підходу в тому, як розуміти належне. Найчастіше це поняття отримує суб'єктивне трактування, яке видають за об'єктивне. Богослов поділяв душу людини на три частини: перша – гнів, друга – хіть, третя – розум, й уважав, що коли перші дві підкоряються третій, то така людина є справедливою [9, с. 38]. Августин Блаженний стверджував, що людина є справедливою не лише під тиском, а в неї має бути розвинене почуття справедливості.

Першу філософсько-правову концепцію з позицій християнства правди та справедливості розробив Тома Аквінський (1226–1274 рр.). На відміну від Августина Блаженного, для якого людська душа була незалежною від тіла духовною субстанцією, здатною безпосередньо спілкуватися з Богом, Тома Аквінський ставився до душі як до форми тіла, яка позбавлена дару безпосереднього споглядання Бога й Божественних ідей, проте для неї відкритий шлях раціонального пізнання. Якщо для Августина Блаженного головне – свобода волі, для Томи Аквінського – розум, який є основою свободи й зумовлює пізнавальну діяльність [10, с. 26].

Тома Аквінський розглядав справедливість як постійне прагнення віддавати кожному належне. Ставлення до права він нерозривно пов'язував з рівністю, точніше з рівновагою дії кожного стосовно іншого. Філософ, майже повністю відтворивши вчення Аристотеля щодо справедливості, розвинув думки святого Августина про «Град Божий» як її осередок. Він визначав справедливість як відповідність природному закону, який відображає мудрість у людському розумі як чесноту, що лежить в основі відносин між людьми.

Значну увагу Тома Аквінський приділяє обґрунтуванню станової нерівності. Одним з основних гасел еретичних рухів була ідея рівності в Христі, що тлумачиться як заперечення станових привілеїв, засудження приниженого становища селян. Для обґрунтування їх феодалної залежності використовувалися не лише тексти Святого Письма, звернені до рабів, а й усі аргументи на захист рабства, створені до того ідеологією експлуататорських класів.

Епоха Відродження змінила онтологічні умови буття людини: з'являється приватна власність і, як наслідок, економічна експлуатація та соціальне розшарування суспільства. Це поставило під сумнів християнські уявлення про справедливість, що діяли в умовах середньовічного суспільства, а тому виникла потреба переосмислення її змісту. Філософи-утопісти Т. Мор та Т. Кампанелла першими відреагували на зміни в соціально-економічних умовах життя і на порушення принципів справедливості.

В епоху Відродження людина стала вищою цінністю та онтологічною реальністю [11, с. 43]. Ідеї лібералізму, парламентаризму, конституціоналізму, прав людини стали продовженням у праві ідеї справедливості.

Актуалізувалася необхідність розширення знань про справедливість у її вже не просто світоглядному контексті, а у правовому, зокрема у контексті її функціональної ролі в системі правового регулювання.

Загалом ця епоха заклала нове бачення ідеї справедливості, яка значно відрізнялася від усіх попередніх.

Стрімкий розвиток природознавства також вплинув на концепцію справедливості, заклавши в її основу універсальні докази геометрії та математичну точність і достовірність результатів. Представниками таких нових ідей вважаються Р. Декарт, Б. Спіноза, Пуфендорф.

Т. Мор виділив такі риси ідеального суспільства: шестигодинний робочий день [12, с. 58], справедливий розподіл суспільного добра [13, с. 110], демократична республіка [14, с. 57], турбота громадян про інтереси суспільства [15, с. 75], активна участь жінок у громадському житті [16, с. 100]. Мислитель обґрунтовує доцільність такого суспільного ладу тим, що він позбавляє громадян рабства, вивільняючи більше часу для освіти, що веде до щасливого життя.

І. Кант, в роботах якого можна побачити підсумки філософського розвитку ідеї справедливості за період XVI–XVIII століть, вперше виокремив моральну і правову справедливість, визнаючи при цьому першість правової справедливості перед моральною [17, с. 402–406].

Висновки. Аналіз проблеми справедливості в історії соціально-філософської думки доводить, що справедливість пов'язують з людськими якостями, зокрема з внутрішньою сутністю людини, її здатністю діяти відповідно до належного. Уявлення людей про справедливість як морально-правову категорію, поняття про належне змінювалися протягом всієї історії залежно від змін, які відбувалися у свідомості суспільства стосовно уявлення про невіддільні права людини (вплив філософії природно-космічного життя, християнської доктрини, ідей антропоцентризму тощо). Попри різні підходи до розуміння справедливості, вона є фундаментальним принципом суспільного буття.

Список використаних джерел:

1. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2005. С. 122–123.
2. Аристотель. Никомахова етика. Сочинения в 4 т. Т. 4 / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. С. 59.
3. Никомахова етика. Пер. Нина Брагинская. Изд-во : ЗАО «Эксмо - Пресс». Москва, 1997. С. 100
4. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи. 2005. С. 46.
5. Аристотель. Політика / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи. 2005. С.47.
6. Дионисий Ареопагит Сочинения. Толкование Максима Исповедника. Санкт-Петербург : Алетейя, 2003. С. 489.
7. Августин А. О граде Божиим. Кн. I–XIII. Т. 3 / сост. и подг. текста к печати С. И. Ефремова. Санкт-Петербург: Алетейя. Киев: УЦИММ-Пресс, 1998. С. 516.
8. Августин А. О граде Божиим. Кн. XIV–XXII. Т. 4 / сост. и подг. текста к печати С. И. Ефремова. Санкт-Петербург : Алетейя. Киев : УЦИММПресс, 1998. С. 325.
9. Августин А. О граде Божиим. Кн. XIV–XXII. Т. 4 / сост. и подг. текста к печати С. И. Ефремова. Санкт-Петербург : Алетейя. Киев : УЦИММПресс, 1998. С. 38.
10. Майк Ю. Соціальні вчення католицької церкви. Досвід історичного аналізу. / Ю. Майк. Рим, Люблін, 1994. С. 26.
11. Філософія: навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. Пандрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Вікар, 2001. С. 43.
12. Мор Т. Утопія. Мор Т. Утопія. Кампанелла Т. Місто Сонця / пер. з лат., вст. слово Й. Кобова, Ю. Цимбалюка. Київ : Дніпро, 1988. С. 58.

13. Мор Т. Утопія. Мор Т. Утопія. Кампанелла Т. Місто Сонця / пер. з лат., вст. слово Й. Кобова, Ю. Цимбалюка. Київ : Дніпро, 1988. С. 110.
14. Мор Т. Утопія. Мор Т. Утопія. Кампанелла Т. Місто Сонця / пер. з лат., вст. слово Й. Кобова, Ю. Цимбалюка. Київ : Дніпро, 1988. С. 57.
15. Мор Т. Утопія. Мор Т. Утопія. Кампанелла Т. Місто Сонця / пер. з лат., вст. слово Й. Кобова, Ю. Цимбалюка. Київ : Дніпро, 1988. С. 75
16. Мор Т. Утопія. Мор Т. Утопія. Кампанелла Т. Місто Сонця / пер. з лат., вст. слово Й. Кобова, Ю. Цимбалюка. Київ : Дніпро, 1988. С. 100.
17. История политических и правовых учений / подобщ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В.С. Нерсесянца. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА ; ИНФРА-М), 2000. С. 402–403.